UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Kromme wegen

Marc Van Vaeck en de vroegmoderne Laaglandse literatuur

Verberckmoes, Johan; van Deinsen, L.; van Gemert, L.; Vertommen, Gitte

Publication date
2024

Document Version
Final published version

Published in
Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

License
Other

Link to publication

Citation for published version (APA):
Verberckmoes, J., van Deinsen, L., van Gemert, L., & Vertommen, G. (2024). Kromme wegen: Marc Van Vaeck en de vroegmoderne Laaglandse literatuur . *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *134*(1), 5-10. https://verslagenenmededelingen.be/index.php/VM/article/view/279

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:14 Nov 2026

Kromme wegen: Marc Van Vaeck en de vroegmoderne Laaglandse literatuur

Johan Verberckmoes, Lieke van Deinsen, Lia van Gemert en Gitte Vertommen

Opdat niemand op de rechte weg zou verdolen, wijst Adriaen van de Venne in het *Tafereel van de belacchende werelt* met fijnzinnige humor naar de kromme wegen waar het misloopt (r. 4393-4). Middels een genereus taalspel rijmt dit met de multimediale aanpak van de zeventiende-eeuwse dichter-schilder: een speelse gids op een nimmer rechtlijnige levensweg. Academicus Marc Van Vaeck, die in 1990 op Van de Vennes *Tafereel* promoveerde, heeft in vier decennia van publiceren, leren en doceren aan de Leuvense universiteit, het speels-springerige venniaanse advies resoluut ter harte genomen. In de vaeckiaanse wereld ontvouwen zich drie kronkelende paden rond literatuur, emblematiek en correctorschap. De details onderweg tonen dat dwalen geen verdwalen is. We noemen er hier drie, die Van Vaecks loopbaan karakteriseren: de slijpsteen, het speldenprikken en het vermaak. In kort bestek illustreren we ze aan de hand van een selectie uit zijn veelzijdige oeuvre en overige werkzaamheden.[1]

Slijpsteen

Van Vaecks leermeester was Karel Porteman, in zijn generatie de belangrijkste kenner van de Nederlandse emblematische literatuur van de zeventiende eeuw. Hij zette hem op het spoor van Van de Venne en de nieuwsgierige Van Vaeck werd een waardige compagnon van de Zeeuwse kunstenaar in de lieve lust om woord en beeld tikkertje te laten spelen. Jij bent hem; nu jij! Van Vaecks proefschrift (Gent, 1994) toont het uitvoerig in een uitmuntende driedelige editie van het al genoemde *Tafereel van de belacchende werelt* (Den Haag, 1635). Met oog voor detail heeft Van Vaeck er genereus aandacht voor de venniaanse figuren aan de zijkant van de grote Haagse kermis. Deze in woord en beeld ongewenst aanwezige randfiguren, zoals scharen- en messenslijpers en bedelaars, blijken een kromme weg om de dwalingen van de naïeve hoofdfiguren op de kermis, de boeren Lubbert en Lammert, vermakelijk in beeld te brengen.

[1] Voor een ruimer overzicht van Marc Van Vaecks publicaties, redactionele en organisatorische werkzaamheden, zie: https://www.arts.kuleuven.be/literatuurwetenschap/nederlandse-literatuur/leden/00017269.

Verslagen en Mededelingen van de KANTL, vol. 134, nr. 1, 2024; 5-10
© Johan Verberckmoes, Lieke van Deinsen, Lia van Gemert en Gitte Vertommen

Over de botte slijper spreekt Van de Venne zich uit in gedichten, spreuken, randcommentaren, een gravure en een slijperslied. Op scherp gezet door die heterogene genres beweegt Van Vaecks analyse zich snel van de al te voor de hand liggende toespelingen op bot en scherp, naar het samenspel van de genres dat Van de Venne inspireert om zijn slijper tot de hoogste rang van komisch vermaak te verheffen: 'De Ronde Belacchende Werelt is een Slijp-Steen' (r. 6331). Bij een latere combinatie van hoofd- en zijweg duikt de slijpsteen weer op, als Van Vaeck gewillig aandacht heeft voor gelegenheidsemblemen en *affixiones* van jezuïeten. In een beeld uit de *Typus mundi* (Antwerpen: Cnobbaert, 1627, p. 232) lijkt een engel van goddelijke liefde op een weefgetouw toegewijd een wereldbol te slijpen, zodat de overbodige luxe ervan af vliegt en de wereld eerlijker wordt: 'Erit ex hoc aequior orbis'.

Van de Venne en Van Vaeck genieten van het 'heen en weer' tussen genres. Van Vaeck omarmde bijvoorbeeld ook emblematiek buiten de gedrukte embleemboeken, evenals Van de Venne trouwens vaak in opdracht. Zo kregen de emblematazalen van de kastelen van Horst en Beaulieu en het stucwerk van Jan Christiaen Hansche, die stom bleven bij gebrek aan opschriften, van Van Vaeck namen en woorden uit zeventiende-eeuwse embleemboeken. En de unieke restanten van in 1649 voor het honderdjarige bestaan van de Antwerpse jezuïeten beschilderde doeken – tegenwoordig te zien in de Antwerpse Carolus Borromeuskerk – zijn door Van Vaeck als precieze *affixio*-getuigen van goddelijke liefde heropgeroepen. De meesterslijper wijst de weg van de details naar de kosmos.

SPELDENPRIKKEN

Een voortreffelijk voorbeeld van embleemtoepassing brengt het genoemde onooglijke drukwerkje *Typus mundi*. Het boekje is de gecondenseerde versie van een *affixio* door retoricaleerlingen die hun afkeer van een dolgedraaide wereld botvieren. De goddelijke liefde toont zich hier in puntige, pittige putti. Het samenspel van *pictura*, *motto* en *subscriptio* en bijkomende verklaringen in cartouches, opschriften en gedichten vuurt de lectuur van dergelijke spirituele embleemboeken aan. Dat zij bleke, doch onmiskenbare getuigen waren van emblemen, in actie gezet en uitgevoerd door dichtende leerlingen en gelegenheidsschilders, maakte ze voor Van Vaeck extra aantrekkelijk.

De hartsproblematiek had Van Vaeck al vroeg geboeid. Zo raakte hij geslepen op het profane *Steeck-Boecxken, ofte 'tvermaak der jeugdelijker herten* van Jan Starter. Uitgaande van de enige bekende achttiende-eeuwse edities en een vergelijking met Starters andere bundels, zoekt Van Vaeck de bevestiging dat Starter een oorspronkelijke editie (inclusief komische knipogen naar de zotheidstraditie) had bezorgd in 1624. Verliefde jongeren prikken met een speld in de snede van het boek en kiezen zo willekeurig emblemen waar ze hun stemming en verstand op kunnen loslaten. Dat gezelschapsspel met toevalstreffers prikkelt de boekenliefhebber Van Vaeck. Het werd in religieuze embleemboeken opgezet met een draaischijf of volvelle. Slijpsteen, speld en volvelle: materiële getuigen van het vaeckiaanse wereldbeeld waarin keuze en onvoorspelbaarheid in elkaars verlengde liggen. Hun toepassingen in emblemen vuren het spel van wederzijdse referenties van beelden en taal aan. Een gelijkaardige lichtvoetige multimediale humor trof Van Vaeck aan onder Leuvense studenten die *picturae* gedrukt bij Michaël Hayé in hun collegenotities kleefden.

Onderzoek naar dergelijke schitterende details die een hele cultuur oplichten, vergt geduld. Van Vaeck heeft zijn ontcijferingswoede enthousiast doorgegeven aan studenten en vakgenoten, in lezingen, debatten en publicaties. Bij meer dan zestig licentiaatsverhandelingen en masterproeven was hij de toegewijde promotor. Vincent Buyens en Pascal Calu voltooiden onder zijn leiding een doctoraat, respectievelijk over Willem van der Borcht en Cornelis de Bie; in het VNC-project over de Laaglandse receptie van Herman Hugo's *Pia desideria* was hij een van de promotoren van Feike Dietz. De uitgave van de *Belacchende Werelt* en een hele rij doorwrochte artikelen en boekhoofdstukken zijn de intellectuele vrucht van Van Vaecks pen. Bovenal, echter, staan vijftien bundels onder zijn naam als mede-uitgever. Daar moet zijn toegewijd redacteurschap voor de reeks *Imago figurata* bij uitgeverij Brepols bij opgeteld worden, en het even meticuleuze jarenlange redacteurschap van de *Spiegel der Letteren*. Recent verscheen ook het Bredero-themanummer van *Verslagen en Mededelingen* van de KANTL, een uitvloeisel van zijn activiteiten voor het Brederojaar 2018, met een studiedag in Gent en de organisatie van twee Bredero-sessies op het Colloquium Neerlandicum van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek in Leuven.

Vaak is het vermaak

Van het begin af aan werd Van Vaeck aangestoken door de aantrekkelijke manier waarop de vroegmoderne Nederlandse en Latijnse literatuur en beeldcultuur zich presenteren. Doelbewust heeft hij anderen met die blik aangestoken. Wie van Van Vaeck een kleine samenvatting van een grote theoretische wending in het vakgebied wenst, komt van een kale kermis thuis. Het kleine detail is aantrekkelijker, omdat het varieert. Vaak is het dat pure vermaak van het voortdurend ontdekken van nieuwe toespelingen als haasje-over tussen woord en beeld. De humor die dat oplevert, is voor Van Vaeck het kwaliteitsmerk van aansprekende literatuur in de zestiende en zeventiende eeuw.

Deze humor is echter slechts de vrucht van iets veel fundamentelers: de uiterste zorgvuldigheid en desgevallend leerzame slordigheid waarmee zestiende- en zeventiende-eeuwers hun drukwerk schrijven, opmaken en uitgeven. Het academische spiegeldbeeld daarvan in onze tijd is het piekfijne redactiewerk waarmee Van Vaeck de situatie van toen voor onze ogen herstelt, of van gelijk welk literair product in het geval van zijn aandachtige redactiewerk voor de *Spiegel der Letteren*. Dat is de kern van zijn academische activiteit.

Telkens weer neemt hij als onderzoeker de lezer of toehoorder mee op een tocht langs schijnbare trivia die mogelijk een volledige betekeniswijziging impliceren. Het resulteert in het openen van brede vensters op de intellectuele cultuur van de Laaglandse zestiende en zeventiende eeuw en haar onovertroffen verwevenheid van het verbale en het visuele.

Slijpend aan teksten, steken uitdelend aan wie te snel oordeelde, en fijnzinnig wijzend op het vermaak dat de volvelle van het academische leven kan tonen – zo heeft Marc Van Vaeck zich als vakman laten kennen. Indachtig deze elementen heeft de gastredactie van dit themanummer van de *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren* vakgenoten uitgenodigd om Van Vaeck bij zijn emeritaat te eren met een korte bijdrage waarin de relatie tussen veelbetekenende details en de aard van de omringende literatuur, kunst en cultuur centraal staat.

In de hierna volgende twintig miniaturen illustreren eenentwintig collega's het succes van het vaeckiaanse belang van het detail. Chronologisch gerangschikt laten ze zien hoe schijnbare kleinigheden betekenis geven aan keuzes die schrijvende en beeldende artiesten en andere bij hun producten betrokkenen door de tijd heen maakten. Na de zestiende-eeuwer De Dene volgen via de zeventiende-eeuwers Bredero, De Gortter, Fayd'herbe, Huygens, Van de Venne, Loycx, Wautier, De Decker, Cats en De Bie, de zeventiende/achttiende-eeuwer Van Gijsen en een anonieme verlichte almanakschrijver. De negentiende eeuw is vertegenwoordigd met Tollens, Moens en Joha, de twintigste met Van Straten en Claus. Tot slot tonen hedendaagse onderzoekers en bewerkers van emblematische motieven dat het spel tussen woord en beeld immer actueel blijft. Thematisch weerspiegelen de artikelen Van Vaecks veelzijdige oeuvre. Er is aandacht voor emblematiek, lyriek, handschriftelijke collecties en boekwetenschap, rederijkers, vrouwelijke kunstenaars en gecanoniseerde auteurs, humor en ideologie. De inzichten in deze vroegmoderne Laaglandse cultuur danken we mede aan de inventieve kromme wegen waarlangs Marc Van Vaeck zijn publiek haar kracht heeft laten inzien. Redactie en auteurs danken hem daarvoor en hopen dat deze reeks miniaturen hem zal vermaken.

Over de auteurs

Johan Verberckmoes is historicus van lachen, humor en emoties in de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgse Nederlanden. Als gewoon hoogleraar cultuurgeschiedenis van de zestiende tot de achttiende eeuw aan de KU Leuven doceert hij geschiedenis van emoties en geschiedenis van mondiale interculturele contacten. Zijn recentste

boek is *Wij Habsburgers, Een geschiedenis van onze globalisering*, 1500-1700 (Houtekiet, 2022).

Lieke van Deinsen is onderzoeksprofessor Historische Nederlandse Letterkunde aan de KU Leuven.

Lia van Gemert is emeritus hoogleraar Historische Nederlandse Letterkunde aan de UvA en was directeur van het Amsterdam Centre for the Study of the Golden Age. Eerder was zij hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit Utrecht.

Gitte Vertommen studeerde Taal- en Letterkunde aan de KU Leuven en specialiseerde zich in vroegmoderne letterkunde onder begeleiding van Marc Van Vaeck. Sinds 2020 werkt ze als praktijkassistent Nederlandse letterkunde aan de KU Leuven. Vanaf oktober 2024 start ze aan haar promotieonderzoek 'Canon in de klas'.

Beknopte bibliografie

Gelderblom, A.J. & Van Vaeck, M. (red.) (2022). Themanummer: Bredero. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren*, 132/1.

Van Houdt, T. & Van Vaeck, M. (2021). 'From School Exercise and Affixio to Devotional Emblem Book: the Latin Poems of Typus mundi (1627).' *Dulces ante omnia Musae. Essays on Neo-Latin Poetry in Honor of Dirk Sacré*. Turnhout: Brepols, pp. 513-525.

Van Vaeck, M. (1993). 'De *Openhertighe herten* en J.J. Starters *Steeck-Boecxken, ofte 'tvermaak der jeugdelijker herten*: een opmerkelijke variante van de hartsemblematiek.' *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 103/1: 122-152.

Van Vaeck, M. (1994). *Adriaen Van de Vennes* Tafereel van de Belacchende Werelt *(Den Haag, 1635)*. 3 delen. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde.

Van Vaeck, M. (2002). 'Printed emblem *Picturae* in seventeenth- and eighteenth-century Leuven University college notes.' *Emblematica: an interdisciplinary journal for emblem studies*, 12: 285-326.